

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”

**STUDII DE ISTORIE
A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI
IV**

Coordonator: Viorel Cernica

Ediție îngrijită de: Mona Mamulea



EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

București, 2008

PRINCIPIUL DE CONSTRUCȚIE A IPOTEZEI PERSONALISMULUI ENERGETIC

VIOREL CERNICA

Constantin Rădulescu-Motru a devenit, de câțva timp, unul dintre filosofii români atractivi. Se scriu monografiile ale operei sale¹, se fac cercetări biobibliografice², sunt configurate tipuri de interpretări ale unor concepte, idei, teorii ce-i aparțin, sunt avansate puncte de vedere, unele encomiastice, altele excesiv-critice la adresa lucrărilor sale etc.; opera sa, îndeosebi pe unele segmente socotite autonome, este interpretată din unghiuri diferite; e drept, sunt propuse și schițe ale unor interpretări globale, rămase, deocamdată, fără puterea de a impune un model de preluare hermeneutică în stare să structureze „posteritatea critică” a operei în cauză. La o primă vedere, atracția despre care vorbeam își are sursa în largă acoperire aporetică a lucrărilor dominate de ideea personalismului energetic; de altminteri, cei care au vorbit despre un sistem filosofic al lui Rădulescu-Motru au valorificat înainte de toate extensia operei. Ne-am putea gândi însă, când este vorba despre prezența acestei opere în orizontul conștiinței filosofice de la noi, și la faptul că ea are încă a vorbi culturii noastre actuale, mai bine-zis, omului așezat în cultura românească. Ceea ce înseamnă că nu e vorba despre o simplă acoperire a problemelor diverse formulate în fel de fel de *topos*-uri filosofice, cât despre un veritabil proiect conceput după regulile filosofiei, care are încă puterea de a pune la lucru concepte, idei, argumente etc.

Cele mai multe dintre cercetările de tip exegetic asupra operei lui C. Rădulescu-Motru excelează totuși prin „localizare”, particularizare, fiind socotit drept nesemnificativ, deocamdată, un act de tematizare în sine a unității acestei opere; cu toate că tocmai pe temeiul unui asemenea act ar putea fi trecute în orizontul unei interpretări semnificative problema statutului operei despre care vorbim și cea a locului ei în filosofia românească, apoi în cultura noastră; poate chiar problema funcției structurante a unei părți a operei față de celelalte.

Este vorba, așadar, despre o operă unitară, având un principiu de construcție activ în toate compartimentele sale, sau opera în cauză este puternic segmentată, în fiecare parte reprezentativă a sa lucrând un anume principiu de construcție, sau

¹ A se vedea Constantin Schifirneț, *C. Rădulescu-Motru. Viața și faptele sale*, vol. I–III, București, Editura Albatros, 2003–2005.

² A se vedea Marin Diaconu, *C. Rădulescu-Motru. Biobibliografie*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 2000.

poate o simplă „regulă a metodei” diferită de cele active în alte părți? Îmi pun o asemenea problemă, referitoare la șansele operei lui C. Rădulescu-Motru de a fi expresia unui singur principiu de construcție, pus la lucru de autor, chiar dacă principiul în cauză ar putea avea mai multe ipostaze, după felul în care el ordonează „teorii” diverse. Problema a mai fost pusă de unii interpreți, dar, de obicei, dintr-o perspectivă ce privilegia, în final, partea, nu întregul. Interpreții în cauză au descoperit mai curând poziția centrală a unei „discipline filosofice”, care, din această poziție, ar structura întregul operei, fără să fie vorba, cum cred că e firesc, despre un principiu de construcție căruia să i se supună orice regulă a metodei cu aplicație locală. (A se vedea, în acest sens, volumul XVII, din 1932, al „Revistei de filosofie”, volum care îl omagiază pe Rădulescu-Motru pentru 35 de ani de activitate didactică; punctele de vedere susținute acolo tind, în cea mai mare măsură, către ideea menționată mai sus: o anumită disciplină din sistem are un rost privilegiat; totuși, opera care le-a servit drept obiect încă nu era încheiată.) Problema mea nu este însă de a indica în mod direct o astfel de disciplină cu rost structurant pentru opera în ansamblu, ci de a căuta un principiu de construcție, care poate privilegia o parte a operei, dar care, dincolo de acest fapt, face posibil întregul și, ca urmare, fiecare parte a sa.

La ce ne putem aștepta dacă această căutare va avea sfârșitul dorit? Ce probleme ar putea fi rezolvate cu ideea unui principiu de construcție funcțional în unitatea operei lui C. Rădulescu-Motru, dar și în fiecare parte semnificativă a sa? Poate că recunoașterea unui asemenea principiu ar constitui primul pas într-o reevaluare a operei în cauză, necesară înseși vieții culturale. Poate că am privilegia reinterpretarea personalismului energetic, cunoscând principiul propriei construcției, după o regulă hermeneutică esențială: sensurile interpretării să survină din deschiderea reciprocă a două orizonturi istorice, cum aprecia Gadamer, anume acela al operei de interpretat și acela al interpretului. Multe dintre interpretările recente fie limitează la maximum orizontul cultural-istoric actual, socotindu-l nefiresc în judecarea unei opere din alte vremuri, exagerând în sensul unei fidelități față de obiect ce trece ușor în nevedere și nepricepere, fie nesocotesc orizontul operei, convențiile sale teoretice, aranjamentele sale metodologice, mizele extrateoretice etc., producând o deplasare a întregii opere într-un loc în care aceasta nu-și mai poate păstra firescul. Recunoașterea unui principiu de construcție a personalismului energetic ar putea diminua constrângerile la care este supus interpretul său de azi din partea acestor două atitudini.

1. CONDIȚIONĂRI KANTIENE ALE PERSONALISMULUI ENERGETIC

Nu cred că mai e cazul să punem la îndoială un fapt acceptat, în genere, de toți interpreții lui C. Rădulescu-Motru și chiar de el însuși: personalismul energetic are printre sursele sale filosofia critică a lui Immanuel Kant. O sursă filosofică

poate oferi modelul unei noi construcții filosofice, ceea ce înseamnă că ea se insinuează în însăși structura de rezistență a noii construcții: fie conceptual, fie aporetic, fie metodologic. Kantianismul din faza sa critică, una dintre sursele filosofiei lui Rădulescu-Motru, s-a insinuat metodologic în noua construcție reprezentată de personalismul energetic; filosoful român are propriile sale probleme, folosește propriile sale concepte, însă formularea problemelor și reinvestirea semantică a conceptelor sunt puse la punct printr-o re-venire asupra filosofiei kantiene: deseori nu în sensul de a o interpreta păstrând în echilibru fidelitatea față de obiect și nevoia justificării problemei (sau ideii) proprii, ci doar în scopul de a desprinde un mod de lucru valabil și pentru contextul personalismului energetic.

Luând seama la unele afirmații ale filosofului român și la anumite evaluări privind relațiile dintre personalismul energetic și filosofia kantiană, datorate exegeților filosofiei lui Rădulescu-Motru, putem crede că acesta construiește o interpretare *psihologistă* (cu nuanțe epistemologice) a filosofiei critice kantiene. Dacă ținem seama însă de proiectul filosofic avansat de Rădulescu-Motru în a treia parte a *Elementelor de metafizică* (1912)³, de sensurile propriu-zis metafizice ale acestui proiect și de unele idei ale sale, dintre cele care îl susțin, atunci ne este îngăduit să afirmăm că filosoful român construiește, de fapt, o interpretare *ontologică* a filosofiei critice kantiene; problema cu cea mai accentuată semnificație pentru întregul sistem personalist energetic, ea fiind matricea aporetică a acestuia, este *problema datului*, iar pentru a o formula, filosoful român reconsideră câteva idei kantiene referitoare la cunoaștere ca relație între subiect și obiect. E drept, tema cunoașterii este și ea deschisă de la bun început în personalismul energetic, pentru că datul a cărui „natură” este căutată de Rădulescu-Motru e însuși datul cunoașterii, anume subiectul și obiectul acesteia. Cu ce se începe în cunoaștere? Care este natura datului pe care se întemeiază relația de cunoaștere și, mai cu seamă, posibilitatea subiectului de a dobândi cunoștințe valabile despre un obiect? Astfel ar putea fi formulate întrebările din care își capătă sensul proiectul personalismului energetic. Dar aceste întrebări sunt puse întâi filosofiei kantiene, iar valabilitatea perspectivei pe care ele o deschid e testată întâi printr-o interpretare a acesteia.

Pentru Kant, subiectul cunoașterii este, cumva, nimic, fiindcă, potrivit interpretării lui C. Rădulescu-Motru, el este reprezentat de conștiința generică, ce nu are, de fapt, realitate. (Nimic ar putea fi, de asemenea, și obiectul cunoașterii, fiindcă în prima sa instanță, el se identifică lucrului în sine.) Legitimitatea întrebărilor din care provine personalismul energetic se sprijină pe indicarea acestei semnificații (me)ontologice pentru subiectul cunoașterii (și, cumva, pentru obiectul acesteia). Totuși, privind ideile lui Kant din altă perspectivă, anume aceea a modului de constituire a cunoașterii veritabile, calea critică este de luat în seamă,

³ Titlul acestei părți: „Conștiința reală. Personalismul energetic”.

deoarece ea scoate la iveală rostul subiectului în actul de cunoaștere, rolul său de subiect propriu-zis, adică de susținător al cunoașterii, nu doar de înregistrator al unor date despre presupuse lucruri obiective și evidente. Așadar, din perspectiva chestiunii legate de natura datului cunoașterii (perspectiva ontologică), filosofia kantiană nu oferă un punct de vedere demn de păstrat pentru a fi pus să fondeze o „epistemologie”; din perspectiva rolului celor două instanțe în constituirea cunoștinței, însă, aceeași filosofie propune un punct de vedere ce trebuie reținut și pus, apoi, să funcționeze întemeietor pentru o „epistemologie”. Problema adâncită până la condiția de paradox, lăsată, astfel, descoperită de Kant, în filosofia sa critică, este, după interpretarea lui Rădulescu-Motru, aceea ontologică, referitoare la natura datului cunoașterii.

Ce este subiectul cunoașterii? (Ce este și obiectul?) Aceasta este întrebarea fondatoare în construcția ipotezei personalismului energetic. Orizontul deschis, odată pus în lucru gândul acestei ipoteze, este ontologic și se bazează pe patru concepte: *energia* (ca realitate originară), *evoluția* (ca „lege” a acestei realități originare), *finalitatea* (ca o consecință a aplicării legii asupra realității originare), *personalitatea* (ca formă finală a evoluției energiei). Orice existent intrat în lume – așadar, determinat ca fiind ceva – reprezintă o „corelațiune energetică”; orice „fiind” reprezintă energie evoluată intrată într-o formă permisă de însuși nivelul evoluției energiei; desigur, odată intrat în condiție „energetică”, el este și necesar într-o ordine de finalitate.

Putem vorbi, desigur, de o „despărțire” a lui Rădulescu-Motru de Kant, dată fiind, pe de o parte, buna apreciere a soluției kantiene în privința rolului subiectului în constituirea cunoștinței, chiar asumarea sa – dar numai într-o manieră formală – în construcția noului proiect filosofic, iar, pe de altă parte, constrângerea pe care filosoful român o simte în privința *reformulării problemei despre natura datului cunoașterii*, problema în cauză nefiind „bine formată” în sistemul kantian. De altminteri, tocmai această constrângere va căpăta un rost întemeietor pentru demersul croit în forma ipotezei personalismului energetic, și în orizontul pe care ea îl va tăia (deschide) vor fi așezate datele principale ale filosofiei lui C. Rădulescu-Motru. Nu ar fi nefiresc, pe aceste considerente, să acceptăm valabilitatea subtitlului adăugat la ediția a doua a lucrării pe care o avem în vedere: „Pe baza filosofiei kantiane” (adică: pornind de la...), neimplicând aici în nici un fel ideea despre o reluare în conținut a kantianismului sau despre o asumare a problemelor filosofiei critice așa cum ele au fost puse în formă de Kant. De fapt, e vorba mai curând despre o „despărțire” de Kant, într-un sens metodologic, de înaintare pe o altă cale, însă cu o problemă accentuată de filosofia critică și lăsată deschisă, anume aceea a naturii datului cunoașterii.

Despărțirea de Kant este proiectată în *Elemente de metafizică*; scopul ne este cunoscut: rezolvarea problemei ontologice, socotită de filosoful român a fi rămas nerezolvată la Kant, pentru că acesta a trecut direct la problema cunoașterii, fără o

asigurare în privința a ceea ce sunt, fiecare în el însuși, subiectul cunoscător și obiectul său. Nu se poate începe cu problema cunoașterii, pare a spune Rădulescu-Motru; problema ontologică are întâietate. Un gând orânduitor pentru un demers filosofic. Totuși, nu poate fi trecută cu vederea o întrebare: care sunt șansele de valabilitate ale acestei interpretări? Și nu putem căpăta un răspuns împlinit la întrebare decât refăcând drumul lui Rădulescu-Motru de la formularea ipotezei personalismului energetic până la fundamentarea și punerea ei în mișcare către diverse aplicații. O simplă observație poate fi însă avansată în acest moment: valabilitatea unei interpretări nu este condiționată unilateral de fidelitatea față de obiect – în cazul în care obiectul ar putea fi concentrat într-un singur chip, mat, necuprins de ape care să-i ascundă forma și să-l proiecteze în inconsistente siluete –, ci intervine, în reglajul ei, „lumea” interpretului. Și „lumea” lui Rădulescu-Motru era, spre a parafraza o expresie wittgensteiniană, limitată de logica sa, iar aceasta privilegia o anumită problemă: aceea a naturii datului cunoașterii: chestiune ontologică, așadar.

Odată formulată ipoteza personalismului energetic, problema cunoașterii pusă în termeni kantieni nu mai are nici o semnificație. Doar pusă la nivelul individului, conceput din perspectivă psihologică, aceasta ar mai fi propriu-zis o problemă, pentru că oamenii sunt diferiți între ei și în privința dispozițiilor cu care vin pe lume, și în privința formei pe care o iau aptitudinile, trăsăturile personalității lor, și-atunci poate fi semnificativ modul în care o anumită personalitate individuală înfăptuiește cunoaștere. Altminteri, problema cunoașterii se rezolvă prin însuși demersul ontologic: personalitatea – adică omul care este și subiect al cunoașterii, fiind formă finală a evoluției energiei, energia fiind realitatea originară – cunoaște adecvat lumea (dobândește cunoștințe veritabile) fiindcă ea păstrează lumea însăși în propria structură, pentru că între ea și lume se află o relație de identitate structurală. Toate corelațiunile energetice prepersonalizate, ce reprezintă, în fond, însăși energia evoluată aflată în pragul personalizării, sunt prezente, structural, în personalitate. Iar aceasta, instituită în poziție de subiect al cunoașterii, nu mai are o dificultate majoră în cunoașterea „obiectului” său, reprezentat de fel de fel de corelații energetice persistente, pentru că îi este suficient să se îndrepte către sine pentru a cunoaște totul.

2. PRINCIPIUL DE CONSTRUCȚIE A PERSONALISMULUI ENERGETIC

Deși țintește către reformularea problemei existenței celor două instanțe ale cunoașterii, Rădulescu-Motru nu lucrează radical, adică negativ, nu gândește cartezian pentru a ajunge la o certitudine cu rost întemeietor în ordine epistemologică; totuși, pe de altă parte, el recunoaște că trebuie să lucreze în modalitate metafizică (dovadă chiar titlul lucrării: *Elemente de metafizică*), ceea ce

înseamnă radical, dar nu în sens epistemologic, ci ontologic, în scopul justificării unui principiu. În plus, el simte și riscul „înțoarcerii” la metafizică într-o vreme care părea a fi devenit imună față de chemările acesteia, dacă nu cumva ostilă față de putințele discursului metafizic de a tematiza unele probleme ale omului. Dovada conștiinței acestui risc se regăsește în „Prefața la Ediția I-a”, din 1912, a lucrării amintite. (În plus, atunci când Rădulescu-Motru publică a doua ediție – definitivă – a *Elementelor de metafizică*, în 1928, reacțiile antimetafizice se „instituționalizaseră”; de exemplu, Cercul de la Viena, susținător deschis al unei doctrine antimetafizice, devenise activ.) Oricum, felul în care a pus „problema ontologică”, proiectându-și demersul pe temeiul celor patru concepte (energie, evoluție, finalitate, personalitate), nu privilegia deloc un soi de metafizică inductivă, pus de unii, totuși, pe seama lui C. Rădulescu-Motru, date fiind mai degrabă demersurile lui din alte zone ale operei decât cea propriu-zis metafizică. De la bun început proiectul a cerut un demers speculativ, în felul acesta doar devenind firească o re-construcție a „lumii”; iar Rădulescu-Motru și-a însușit această exigență.⁴ Demersul ca atare se află în Partea a III-a a lucrării evocate: „Conștiința reală. Personalismul energetic”.

Punctul de pornire al acestui demers este ideea după care energia, ca realitate originară (concepută, așadar, de filosof, ca un fel de *arche*), se supune propriei legi, evoluția, căpătând astfel forme diverse, numite de el „corelațiuni energetice persistente”. Și odată declanșată evoluția energiei prin aceste corelațiuni, trebuie să gândim linia de evoluție ca fiind și *necesară*. De ce? Răspunsul lui C. Rădulescu-Motru este, prin modul de construcție a temeiului său, departe de ideea din celebrul enunț kantian: „E un lucru cu totul remarcabil că, dacă se presupune că ceva există, nu ne putem sustrage consecinței că acest ceva există în mod necesar”⁵, fiind vorba, la filosoful român, nu de rezultatul cumpănit de o argumentare privind diferența dintre necesitatea „pentru ceea ce există în genere” (a unui lucru existent) și „necesitatea absolută” (nu doar a lucrului existent, ci a înseși existenței sale), ca în enunțul kantian, ci de un veritabil *hybris*, de o violență semantică provocată de imixtiunea „fizicului” în orizontul abia croit al metafizicului (orizont deschis prin ideea că energia este realitatea originară, „principiul” tuturor lucrurilor). Iată

⁴ „Prezint publicului românesc o carte îndrăzneată atât prin cuprinsul ei, cât și prin metoda cu care este scrisă”, *Elemente de metafizică*, „Prefața la Ediția I-a (1912)”, în vol. *Personalismul energetic și alte scrieri*, Studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, București, Editura Eminescu, 1984, p. 389.

⁵ Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. N. Bagdasar și E. Moisuc, București, Editura IRI, 1994, p. 468. Contextul acestei idei este reprezentat de discuția despre aparența dialectică a dovezii cosmologice privind existența lui Dumnezeu. „... oricare ar fi conceptul despre un lucru pe care l-aș admite, găsesc că existența lui nu poate fi niciodată reprezentată de mine ca absolut necesară și că, oricare ar fi acest lucru existent, nimic nu mă împiedică să gândesc nonexistența lui, că prin urmare, eu trebuie să admit, în adevăr, ceva necesar pentru ceea ce există în genere, dar nu pot gândi nici un singur lucru ca fiind el însuși necesar în sine. Aceasta înseamnă că nu pot *încheia* niciodată regresia spre condițiile existenței, fără a admite o ființă necesară, dar nu pot *începe* niciodată de la ea”. *Ibidem*, p. 469.

răspunsul: *dacă evoluția energiei ar fi reluată, ea ar urma aceeași cale, altminteri fiind necesară postularea unei cauze care ar avea puterea de a se opune acestei linii de evoluție*⁶. Nici în conținut ideea lui Rădulescu-Motru nu este asemănătoare celei kantiene, deși e vorba, în ambele cazuri, despre o imposibilitate (în argumentarea lui Kant, imposibilitatea unei ființe necesare, iar la filosoful român, imposibilitatea postulatului unei cauze care s-ar putea opune evoluției și chiar imposibilitatea cauzei ca atare) care introduce o necesitate (la Kant, necesitatea lucrului existent, nu a existenței sale, iar în ordinea personalismului energetic, necesitatea *acestei* direcții de evoluție a energiei, adică a ordinii de finalitate). Așadar, nu sunt nici în conținut asemănătoare cele două idei, pentru că sunt diferite sensurile conceptelor esențiale din care sunt ele alcătuite (cum e clar din formularea lor ca atare, mai sus), cu toate că ambele trimit – la Kant, în mod direct, la Rădulescu-Motru, indirect – către cuplurile conceptuale modale: necesar-nonnecesar, posibil-imposibil. (Dar tocmai din acest motiv am putea accepta o anumită asemănare formală între cele două idei.) În „disanalogie” se află cele două idei și în privința funcțiilor pe care ele le primesc în orizontul celor două teorii, filosofia critică și personalismul energetic.

Ideea despre imposibilitatea unei cauze care să se opună direcției evoluției, dacă aceasta ar fi reluată, constituie regula de construcție a ipotezei personalismului energetic; și ea devine principiul de construcție a întregii opere a lui Constantin Rădulescu-Motru, ceea ce înseamnă că ea este prezentă în toate momentele acestei opere. Din perspectiva ei capătă sens mai întâi partea propriu-zis metafizică a operei, anume ontologia, doar ea purtând cu suficientă legitimitate numele de „personalism energetic”, apoi filosofia culturii, filosofia politică, filosofia educației, filosofia socială, logica, psihologia, pedagogia, etnopsihologia etc., toate mai degrabă aplicații ale ontologiei. Țesătura teoretică ce alcătuiește personalismul energetic are, în ultimă instanță, semnificația unui discurs despre energia ca realitate originară, care evoluează, ceea ce înseamnă că se supune propriei legi, căpătând astfel forme (corelațiuni energetice persistente) ce se înșiră ca și cum totul ar corespunde unei ordini de finalitate, ajungând la forma sa finală, personalitatea. Dar această țesătură teoretică se desăvârșește prin ideea despre inexistența unei cauze care să se opună evoluției înseși, în fond, energiei, ca principiu, apoi finalității și personalității. Ideea în cauză se referă însă la o „realitate”: o corelațiune energetică, odată constituită, devine necesară. Este de recunoscut aici și un sens al ideii lui Kant despre „realitate”, așa cum este ea desemnată (îi este „construită” referința) în contextul evocat mai devreme: un lucru existent este necesar (nu este însă necesară și existența sa).

⁶ „... odată direcția aceasta luată, dacă realitatea revine la prima sa stare și este pe cale de a evolua din nou, noi nu putem înțelege cum ea ar putea să nu repete direcția primitivă. Ca să înțelegem abaterea de la prima direcție, trebuie să recurgem la postularea unei cauze speciale, care să se opună repetării”; C. Rădulescu-Motru, *Elemente de metafizică*, în vol. cit., p. 500.

Datorită prezenței acestei idei, Rădulescu-Motru evită finalismul (și acesta zărit de unii dintre exegeții operei sale printre însușirile acesteia!). Filosoful ar fi putut accepta ideea unei predeterminări, a unui *logos* interior energiei, poate a unei forțe care să aibă în ea însăși direcția de acțiune, propunându-și să reconstruiască drumul energiei prin fel de fel de corelațiuni persistente până la personalitate; sau ar fi putut gândi un scop a cărui „idee” se află în energia originară. Și-atunci formula finalistă s-ar fi pus în mișcare; în plus, ar fi fost prezervată puritatea metafizică a proiectului său. Dar nu este vorba despre așa ceva în *topos*-ul personalismului energetic. Rădulescu-Motru susține că evoluția aceasta a energiei este supusă unui „determinism prin finalitate” tocmai pentru că nu există o cauză care să se opună începutului ei, o cauză eficientă care să fi instituit altă realitate, adică o altă direcție de evoluție a energiei, opunându-se celei de față; nu pentru că există un model al personalității din prima clipă a evoluției energiei se ajunge la personalitate, ci pentru că, odată supusă propriei legi, energiei nu i s-a opus nici o cauză care să-i schimbe direcția; și chiar dacă evoluția ar fi fost reluată, ea ar fi urmat aceeași linie. Înțelegem de aici că oricâte începuturi am concepe, nici unul nu poate fi diferit de acesta, așa-zis „real”; de asemenea, oricâte corelațiuni energetice am reprezenta, ele nu pot fi diferite de cele care aparțin acestei ordini de finalitate în care personalitatea este forma finală de evoluție a energiei. De ce? Pentru că ar trebui să inventăm și o cauză a deturnării energiei de la evoluția sa către personalitate; mai bine-zis, ar trebui să inventăm atâtea cauze „opozante” câte corelațiuni cuprinde întreaga evoluție a energiei.

Hybrisul despre care vorbeam apare acum în lumină: *arche*-ul își întrece măsura – nu rămâne în liniștea desăvârșitei sale identități „metafizice” – pentru a se desfășura într-o ordine pe care nimic din ceea ce este el nu o anunță și care își primește de la el – în modul cel mai firesc pentru o logică proprie ordinii fizice – însăși „materia” din care sunt alcătuite elementele ei, corelațiunile energetice persistente. *Arche*-ul, ca energie supusă evoluției, își pierde statutul său formal, deși acesta i-a conferit însăși calitatea sa de „început”, pentru a prelua o sarcină secundă, de „materializare” a celor din sub-ordinea sa fizică. Poate fi vorba aici despre un simplu transfer de semnificații; poate suntem în fața unui caz de pierdere a măsurii „metafizicului”, dizolvat ca atare în „fizic”. Totuși, cred că e vorba doar despre o violentare a ordinii metafizice, pure, a *arche*-ului, care e pus nu doar ca energie, ci ca energie supusă evoluției; în situația în care ar fi energie pur și simplu, el și-ar fi suficient sieși și nu ar mai avea puterea – lipsindu-i necesitatea evoluției – de a trece în altceva, poate în chiar opusul său; energia trece în altceva, dar nu asemenea ființei în sine aristotelice, ținută fiind de gând chiar și atunci când acesta reconstruiește individualul (numai aparent opus universalului), ci asemenea ființei hegeliene ce intră în devenire pentru că, deși ea este, totuși, mai degrabă, nu este: simplu dat fiind, ea nu este nimic decât ca Idee supusă devenirii. Energia ce respectă legea evoluției se transformă pe sine în corelații energetice persistente,

fiind mai curând ceea ce nu este. Legea energiei nu este nici personalitatea – așa cum nici finalitatea nu este –, ci evoluția.

Cum ar putea fi comentată această deplasare de rosturi metafizice în construcția ipotezei personalismului energetic? Poate ținând cont de formația științifică a lui Rădulescu-Motru; deși, în această privință, ar fi de luat în seamă faza energetistă a filosofiei sale, aceea a lucrării *Știință și energie*, care contrazice presupunerea de mai sus, fiind vorba, în acest caz, despre o apropiere evidentă de „spiritul științific” al epocii, însă, paradoxal, și despre o modalitate de lucru mai bine așezată sub raport metafizic.

Lipsa unei cauze care să se opună acestei linii de evoluție a energiei nu „lucrează” însă numai la începutul evoluției – deși semnificația metafizică a construcției și *hybris*-ul amintit sunt legate, în primul rând, de acest moment de început –, ci în orice clipă a evoluției, cu fiecare corelațiune energetică persistentă. De aceea, pe de o parte, finalitatea este „realizată” cu fiecare corelațiune energetică, fiindcă aceasta ține de o anume „tendință anticipatoare”⁷, dar, pe de altă parte, nici nu putem vorbi despre o finalitate propriu-zisă decât chiar în „final”, adică atunci când se ajunge la corelația energetică ultimă, anume la personalitate. Și tot din acest ultim motiv, finalitatea nu este o lege a energiei (evoluția este astfel), așa cum s-ar părea, ci este doar o consecință a aplicării legii (evoluția) la realitatea originară însăși (energia). Personalitatea este forma finală de evoluție a energiei, pentru că ea introduce, spre a spune cu o vorbă a lui Lucian Blaga, o „mutațiune ontologică”, fiind ea însăși izvor de energie.

Poate fi „negativ” principiul unei construcții ontologice? Se poate exprima el prin ideea despre ceva ce nu există, prin ideea despre nimic? Dacă luăm în seamă personalismul energetic, atunci posibilitatea unui asemenea principiu „negativ” este cu totul firească. Rădulescu-Motru îl admite pentru că însăși logica stabilită de el pentru construcția ipotezei personalismului energetic îl atrage către locul în care operează ea. Energia evoluează nefinalist, adică în absența unei cauze finale: „realitatea, la prima sa evoluție, a putut să ia indiferent orice direcție”⁸; totuși, cum se ajunge la personalitate? În fond, aceasta era ținta lui Rădulescu-Motru: să dovedească faptul că „rezultatul sintetic al evoluției prin care a trecut întreaga energie universală: este ceea ce numim personalitatea”⁹. Cum, așadar, să se ajungă la personalitate, dacă aceasta nu se află ca un model în realitatea originară? Prin simpla evoluție ce capătă, încă din primul său moment, realitate într-o corelațiune energetică persistentă. De o parte se află această realitate, de alta s-ar putea afla o altă realitate, dar numai dacă am postula o cauză care să se opună realității înstăpânite deja, obligând energia să evolueze altfel, negând realitatea însăși. De

⁷ „... circuitul fenomenelor apare cu sens, fiindcă el nu revine niciodată același, ci totdeauna cu un plus de tendințe anticipatoare asupra viitorului”; *Ibidem*, p. 501.

⁸ *Ibidem*, p. 500.

⁹ *Ibidem*, p. 506.

fapt, principiul despre care discutăm este numai la prima vedere negativ; în esența sa, el este „pozitiv”, pentru că el reprezintă semnul însuși al realității date (*positum*); el, în fapt, întemeiază însuși conceptul de realitate potrivit logicii personalismului energetic. În plus, el va funcționa propriu-zis pozitiv în zona aplicațiilor ontologiei personalist energetice. Absența cauzei care să schimbe linia de evoluție a energiei trebuie luată ca o absență prezentă în mod nedezmințit și trebuie gândită în felul în care Protagoras propunea să le măsurăm cu non existența pe cele ce nu există (nicidecum să măsurăm cu existența ceea ce nu există); altminteri, realitatea ori devine ordine finalistă, ori hazard. Ieșim, desigur, din teritoriul personalismului energetic gândind asemenea posibilități.

Este acceptabilă trecerea de la ideea despre imposibilitatea unei cauze care să se opună *datum*-ului, existenței date, la însăși imposibilitatea sa în ordinea realității? Am putea invoca principiul lebnizian al rațiunii suficiente pentru a scăpa de capcana pe care pare a o implica această trecere, altfel spus, pentru a fi de acord cu faptul că ceea ce nu are „un temei suficient” nu poate fi acceptat ca fiind real. Imposibilitatea de a concepe o cauză care să se opună evoluției energiei într-un anumit sens, dacă evoluția ar fi reluată, constituie temeiul suficient pentru respingerea realității unei astfel de cauze. Pentru cele relative, imposibilitatea ideii despre una dintre ele constituie temei suficient pentru negarea sa ca realitate. (Pentru cel absolut însă, ideea existenței sale constituie temei suficient pentru realitatea sa ca atare: altfel spus, absolutul există în mod necesar.) Pentru cele ce nu există, posibilitatea ideii despre una dintre ele reprezintă temei suficient pentru imposibilitatea ei ca realitate. (Pentru cele ce există, dimpotrivă, însăși existența lor constituie un temei suficient pentru necesitatea ideii despre posibilitatea lor.) De altminteri, Rădulescu-Motru însuși lucrează într-un dublu regim, trecând de la ordinea celui ce nu poate fi nici gândit, la ordinea celui ce, fiindcă nu poate fi gândit, nici nu există (sau de la ordinea celui ce este gândit ca imposibil, la ordinea imposibilității *de facto* a acestuia).

3. PRINCIPIUL DE CONSTRUCȚIE A PERSONALISMULUI ENERGETIC ȘI SECȚIUNILE ACESTUIA

Din ideea despre imposibilitatea unei cauze care să se opună evoluției energiei într-o ordine de finalitate, idee regulativă pentru construcția ipotezei personalismului energetic – ideea fiind astfel un veritabil principiu filosofic, în sens metodologic –, poate fi desprinsă regula de construcție a fiecărui segment al operei lui C. Rădulescu-Motru. Ea re apare, așadar, și când problema pusă de filosof nu este propriu-zis ontologică; re apare însă în ipostaze diferite, în funcție de tipul de discurs pus la cale. Există însă o diferență de intenție între situația principală, proprie ontologiei personalismului energetic, și situațiile teoretice posibile prin

aplicații ale sale: în acestea din urmă, o cauză posibilă ce se poate opune unei corelații energetice, acum personalizate, este concepută și postulată, însă ea este transformată într-un fel de motivație a constituirii anumitor forme reale ale energiei personalizate, ceea ce înseamnă că este ea însăși o corelație energetică, ceva care are semnificație de realitate, de existență necesară; mai mult, corelația față de care se opune „cauza” nici nu ar putea căpăta realitate fără opusul său. Această idee ar putea fi avută în vedere pentru o cercetare a temeiurilor unității personalismului energetic și a poziției părților sale față de întreg. Totuși, trebuie acceptată și următoarea observație: fiind vorba, în aplicații, despre teme apropiate și de cunoașterea comună, nu doar de cea filosofică (știința, cultura, civilizația, politica, educația, poporul, etnicul, comportamentul, caracterul persoanei și al comunității, vocația, destinul, munca etc.), iar această cunoaștere (comună) fiind liberă uneori chiar și față de logica elementară, oricând pot fi inventate, fără să existe o justificare acceptabilă, fel de fel de cauze contrare evoluției date a energiei, care, desigur, nu ar avea nici o necesitate, ci ordinea lor ar fi aceea a simplei posibilități logice. Ce semnificație ar mai putea avea, într-o asemenea ipoteză, principiul de construcție al personalismului energetic? Nu este vorba, la Rădulescu-Motru, despre astfel de invenții, fiindcă el respectă, în genere, regulile unei reconstrucții filosofice. În plus, dacă invențiile de felul acesta ar ocupa spațiul de discurs al personalismului energetic, atunci ori statutul filosofic al acestuia nu ar mai avea nici un temei, ceea ce ar însemna că este anulată și valabilitatea cercetărilor critice care l-au avut ca obiect de interpretare, ori ar trebui lăsate la o parte astfel de invenții, pentru a căuta și, apoi, a găsi, în orizontul filosofiei personalismului energetic, idei veritabile, care, desigur, ar putea confirma principiul de construcție despre care am vorbit, sau l-ar putea infirma. Cercetarea mea a ajuns la probe privind semnificația principiului de construcție amintit în toate compartimentele importante ale filosofiei lui Rădulescu-Motru.

E destul de clar, intrând în „logica” personalismului energetic, faptul că numai ontologia personalist energetică are în vedere energia ca tot, așadar și formele prepersonalizate ale acesteia, în celelalte compartimente ale personalismului energetic fiind vorba exclusiv despre fenomene legate de personalitate. De aici trebuie să înțelegem, pe de o parte, că principiul de construcție desprins mai devreme este „pozitiv” (are legătură directă cu ceea ce este dat în ordinea evoluției energiei), iar, pe de altă parte, că ideea-principiu de construcție nu își pierde din forța sa de a pune ordine în toate compartimentele personalismului energetic, atunci când discursul se apropie de teme din altă sferă decât cea a ontologiei.

Dar nu cumva distrugem principiul de construcție, trecându-l de la ontologie spre demersurile aplicative ale acesteia? Pentru a răspunde, ar trebui deschis un alt orizont de discurs, care să tematizeze condiția pură a unui principiu de construcție și condițiile sale derivate. Doar atât am putea spune acum: trecerea aceasta nu

afectează funcția principiului de construcție la nivelul ontologiei personalismului energetic și orice principiu de construcție înlăuntrul celorlalte părți ale filosofiei lui C. Rădulescu-Motru nu reprezintă decât o proiecție a celui dintâi; totdeauna însă proiecția aceasta se asociază cu o idee fundamentală aparținând zonei aplicative. De fapt, acesta este gândul orânduitor pentru partea ultimă a comunicării mele.

Pentru *filosofia culturii*, regula de construcție participă la o unitate teoretică împreună cu ideea fundamentală – proprie acestui spațiu filosofic – după care personalitatea are forme individuale și forme colective, dintre acestea din urmă cea mai importantă fiind cultura. *Civilizația*, socotită de mulți autori contemporani cu Rădulescu-Motru drept opusul culturii, constituie, pentru filosoful român, termenul prim în relația cu cultura, un fel de substrat al acesteia, având totuși un rol îndeosebi instrumental¹⁰. Ceea ce se putea institui, așadar, ca un fel de cauză care să se opună personalizării energiei în forma culturii, anulând o anumită cale de evoluție a energiei, în fapt, o corelație energetică personalizată, devine fapt primar care condiționează cultura însăși, în existența și în mișcarea ei. Legitimitatea unei filosofii a culturii de factură personalist-energetică pare a se întemeia în gândul despre cultură ca personalitate a poporului; dar, de fapt, ea stă în relația de determinare a culturii prin civilizație; lipsa acesteia din urmă condiționează lipsa celeilalte; prezența civilizației reprezintă însă numai o condiție necesară pentru cultură, nu și una suficientă, ceea ce înseamnă că pot exista comunități civilizate fără o cultură împlinită (comunități cu pseudocultură sau cu semicultură). *Datum*-ul personalizării energiei la nivelul unei comunități nu este cultura, ci este civilizația. De aici, o serie de consecințe. Desprinderea lor, urmând asumării ideii după care, într-o primă relație între cultură și civilizație, aceasta din urmă o condiționează pe cea dintâi, poate conduce către constituirea unui proiect de reinterpretare a filosofiei culturii din personalismul energetic.

Pentru *filosofia politică* (acesteia i se subordonează, la Rădulescu-Motru, filosofia socială), regula de construcție formează unitatea teoretică împreună cu ideea după care energia, odată ajunsă la forma sa finală, personalitatea, poate fi sporită, iar sporul ei, ce presupune munca, reprezintă temeiul unei compartimentări a vieții omului, a unei distribuiri către activități diferite a aptitudinilor de muncă. Foarte importantă, printre aceste compartimente ale vieții umane, este politica, pentru că prin ea este organizată munca unui popor. Ce forță s-ar putea opune distribuirii energiei personalizate către activități diferite? Doar *faptul neprelucrării energiei*, concentrată în dispozițiile cu care omul vine pe lume; neprelucrarea acestei energii în funcție, pe de o parte, de exigențele unor profesii sau tipuri de muncă (ceea ce ar corespunde lipsei profesioniștilor) și, pe de altă parte, în funcție

¹⁰ „dacă prin cultură este să înțelegem funcțiunea originalității în special, atunci cultura adevărată nu poate să vină decât în urma unei civilizații”; Idem, *Vocația, factor hotărâtor în cultura popoarelor*, în vol. cit., p. 695.

de coincidența dintre anumite energii personale și mesianismul (idealurile) unui popor (ceea ce ar corespunde lipsei vocațiilor). Dar tocmai faptul neprelucrării energiei dispoziționale (din „natura” umană al cărei purtător este orice individ) devine o motivație foarte puternică pentru educația unui popor, ceea ce înseamnă că, pentru Rădulescu-Motru, ea devine parte a politicii înseși; în felul acesta, asumată, ea nu acționează ca o cauză care ar putea anula o anumită linie de evoluție a energiei, în acest caz, evoluția ce conduce spre diversificarea activităților sociale. De altfel, tocmai o asemenea stare de fapt face necesară activitatea de educație, prin care sunt proiectate nu doar personalități individuale, ci și activități sociale noi. Mai mult, dacă nici educația nu este croită așa cum trebuie, ratându-și scopul, din popor răsar totuși vocații care corectează „mișcarea” socială în sensul diversificării activităților și al folosirii energiilor unui popor.

Pentru *filosofia educației* (care cuprinde psihologia, filosofia personalității și pedagogia vocației), regulă este ideea construcției personalităților vocaționale, pornind, pe de o parte, de la o bună cunoaștere a culturii poporului, a idealurilor sale, eventual, a mesianismului său, iar, pe de altă parte, de la vocațiile pedagogice active, în mod firesc, în spațiul educațional. Aceste două condiții ar putea fi anulate prin *impostură* (în privința cunoașterii unei culturi și a statutului de educator). Dar impostura, mult prea puternică în spațiul social, așadar evidentă pentru un observator al acestuia cum a fost Rădulescu-Motru, nu putea fi negată în teorie pur și simplu (regăsim, aici, situația în care s-a aflat, în alt orizont de discurs, civilizația). Rămâne că ea se opune continuu scoaterii la iveală a unor vocații noi; și nu doar atât: ea poate deveni o „formă” politică, anume *politicianism*. De fapt, politicianismul nu are sens direct pentru actul politic ca atare, ci în spațiul în care sunt blocate continuu – deși nu pentru veșnicie! – cunoașterea veritabilă a unei culturi și formarea profesioniștilor și a vocațiilor, în primul rând pedagogice, apoi și de alt tip. De aceea cred că acest concept va trebui reinterpretat, asumând ca sistem de referință pentru retematizarea sa filosofia educației. Impostura reprezintă însă una dintre motivațiile actului de educație, cu toate că ea are, în mod direct, un sens contrar acestuia.

Se poate lucra astfel și în alte segmente ale operei lui Rădulescu-Motru, pentru că principiul proiectului ontologic prin care ia naștere ipoteza personalismului energetic este activ în toate locurile acestei opere. Din acest motiv, opera în cauză își păstrează unitatea formală, și, ca urmare, coerența discursului, chiar dacă registrele acestuia se schimbă în funcție de problemele deschise de filosof. Totuși, sunt și idei, simple gânduri, observații în lucrările lui Rădulescu-Motru care par a fi recalitrante față de regulile descinse din principiul proiectului ontologic personalist energetic. În această poziție se află ideea existenței lui Dumnezeu, socotită valabilă de filosof, la un moment dat. Și nu este vorba despre o valabilitate în sensul că în personalismul energetic ar lipsi temeiurile respingerii ei, ci în sensul că această idee, totuși neformulată ca atare de autor în vreo lucrare

semnificativă a sa, ar putea împlini sistemul. E drept, el îl concepe pe Dumnezeu ca pe un fel de personalitate împlinită, o vocație desăvârșită. Însă tocmai acest gând nu este coerent cu sistemul: personalitatea este ea însăși creatoare de energie; dar desăvârșită fiind, personalitatea divină nu mai poate fi creatoare de energie (toate energiile fiind deja active în ea); în consecință, divinitatea nu poate fi o personalitate. Dar ce ar putea fi ea? *Arche*-ul însuși (corpul *Alfa*, cum spune Rădulescu-Motru însuși, un ce transcendent, imposibil, de altfel, potrivit filosofului), desigur, nu poate fi, căci am ieși cu totul din orizontul proiectului personalist energetic, întemeiat pe cele patru concepte, energie, evoluție, finalitate, personalitate, pentru care realitatea originară ca energie nu reprezintă ceva desăvârșit (păstrând în sine posibilitatea propriului neant), fiindcă dacă ar fi astfel, atunci nu ar mai avea ca lege a sa evoluția. Apoi, chiar dacă am trece cu vederea asemenea incoerențe, am da peste altele. Astfel, și-ar pierde sensul însuși gândul despre o posibilă cauză care să se opună liniei de evoluție a energiei, dacă aceasta ar fi reluată; căci ar putea fi ceva care să se opună celui desăvârșit? De asemenea, însăși ordinea non-finalistă a discursului ar fi trecut în opusul său.

4. LIMITELE PRINCIPIULUI DE CONSTRUCȚIE A PERSONALISMULUI ENERGETIC

Ideea de Dumnezeu ar putea avea un rost dacă am schimba perspectiva proprie principiului ontologic discutat, trecând la o perspectivă cosmologică. Înainte însă de a ne gândi la testarea unei asemenea ipoteze, trebuie făcută observația că, în sistemul personalismului energetic, cosmologia nu este o parte, o teorie locală a sa, cum sunt filosofia culturii, filosofia politică etc., ci este o ipostază a sistemului însuși, dacă este privit din perspectiva locului omului în ordinea universală. Ni se dezvăluie astfel – renunțând, așadar, la toate convențiile ce păreau a reprezenta ca atare sistemul personalismului energetic, privindu-l totuși pe acesta ca pe o filosofie – o structură cosmică susținută de trei instanțe: *condiționatul natural*, cuprinzând toate corelațiunile energetice prepersonalizate, *Necondiționatul*, ca un ideal spre care tinde energia personalizată, și *omul*, care cumpănește aceste două capete ale existenței.

Însă o asemenea perspectivă nu are semnificație decât odată ce sistemul este reconstruit. Lucrarea aceasta nu încapă însă între convențiile acestui demers, care a avut ca scop doar indicarea locului filosofic ce face posibilă construcția ipotezei personalismului energetic. Ar fi însă de avansat o observație: Rădulescu-Motru face întotdeauna, când e vorba despre o idee nouă, mai întâi aplicații ale acesteia asupra filosofiei kantiene, și apoi hotărăște dacă are sens punerea sa la lucru. Cu ideea de Dumnezeu se întâmplă la fel (dacă socotim ne semnificativă scurta discuție despre “Dumnezeu sau corpul Alfa” din Partea a III, Cap. II, 9. din *Elemente de metafizică*). Împăcarea sistemului său cu ideea de Dumnezeu este proiectată de

filosof într-o conferință ținută la Asociația Creștină a Tinerilor, către sfârșitul anului 1943. Filosoful susține că unul dintre conceptele fondatoare pentru personalismul energetic, anume finalitatea, „postulează ideea de Dumnezeu. Pe ideea de Dumnezeu apoi se fundează adevărurile minții și legile morale de conduită, cu caracterul lor de universalitate și de necesitate. Ideea de Dumnezeu rămâne astfel în limitele gândirii luminate”¹¹. Rădulescu-Motru se află, cumva, prin această idee despre posibilitatea existenței divine, la un început de drum; el ar voi să testeze rezultatul la care a ajuns prin demersul de mai sus, anume că ideea de Dumnezeu este compatibilă cu „logica” personalismului energetic. Răspunsul, schematic, așa cum permitea contextul, sună kantian, cum ușor ne dăm seama din fragmentul citat mai sus. Nu ar fi însă greu de sesizat nici terminologia proprie întregului demers al personalismului energetic, nici cazna lui Rădulescu-Motru de a face un loc ideii de Dumnezeu în sistemul său filosofic.

Cele patru concepte din baza „sistemului” – energia, evoluția, finalitatea și personalitatea –, apoi personalismul, de asemenea energetismul formează coordonatele locului filosofic propriu principiului de construcție a personalismului energetic. Ele sunt, fără îndoială, legate de cultura românească; însuși Rădulescu-Motru face referiri clare la această temă. Dar ele țin și de filosofia ca atare. De asemenea, ele au o anumită legătură cu filosofia critică a lui Immanuel Kant; dar legătura este, cumva, deviată de la linia dreaptă a unei înrâuriri semnificative, așadar nu poate fi vorba despre o legătură de identitate între cele două, fie această identitate gândită doar în privința modelului de construcție filosofică. (De altfel, metafizica lui Rădulescu-Motru nu se definește prin obiect, ca filosofia critică, ci prin tipul de discurs și prin natura ideii ce devine principiu de construcție în personalismul energetic.) Coordonatele ca atare ale personalismului energetic sunt elemente ale sale și ele pot fi recunoscute atunci când el este privit ca proiect ontologic. Locul filosofic pe care toate acestea îl „coordonează” este reprezentat de principiul de construcție al personalismului energetic, întâi luat ca întreg, apoi considerat prin părțile sale semnificative. Asumând acest principiu, am putea face din el un temel pentru o reinterpretare a operei lui Rădulescu-Motru, în unitatea sa, și apoi, în elementele proprii.

5. REALITATE ȘI CULTURĂ ÎN PERSONALISMUL ENERGETIC

Rădulescu-Motru trece azi drept unul dintre cei mai importanți filosofi ai culturii de la noi. Explicația se află, pe de o parte, în cantitatea referirilor sale la cultură, în genere, la cultura românească, în special, din mai multe contexte ale lucrărilor sale filosofice, iar, pe de alta, în calitatea acestor referiri, în faptul că ele

¹¹ Idem, „Mărturisiri făcute la Asociația Creștină a Tinerilor în decembrie 1943”, în vol. *Mărturisiri*, București, Editura Minerva, 1990.

încheagă o teorie semnificativă și azi asupra culturii. Identificăm în opera sa idei, termeni, concepte, argumente care au puterea de a mai vorbi și astăzi celui așezat în cultura română, dar, e drept, găsim, din toate cele enumerate, și unele care și-au consumat puterea de a semnifica ceva în împrejurările în care s-au și născut. Îmi propun, mai departe, nu să inventariez elemente viabile ale filosofiei culturii lui Rădulescu-Motru, apoi să judec fel de fel de idei ale sale din acest spațiu care nu mai au valabilitate, ci să pun în legătură teoria sa asupra culturii cu conceptul de realitate, elaborat de el, cum am arătat mai sus, în *Elemente de metafizică*, partea a treia.

Căutarea mea este îngăduită de faptul că domeniul culturii reprezintă un spațiu de realitate, ceea ce înseamnă că lămurirea statutului „ontologic” al culturii – prima operație în ordinea firească a unui discurs asupra rosturilor culturii – pretinde raportarea sa la conceptul de realitate. În plus, în filosofia culturii din personalismul energetic, la fel ca în toate compartimentele acestuia, exceptându-l doar pe cel al ontologiei, este vorba despre energie personalizată. Aceasta însă are o întreagă preistorie: ea vine din forme ale energiei nepersonalizate și păstrează în sine structura acestora. În termenii lui Rădulescu-Motru, personalitatea, ca formă finală a evoluției energiei, este identică structural universului, lumii alcătuită din „corelațiuni energetice persistente”. Fiind ea însăși formă de energie, și nu una la fel cu toate celelalte, ci formă finală și, de asemenea, creatoare ea însăși de energie, e firesc să o raportăm la formele energiei prepersonalizate, adică să-i înțelegem formele – cultura fiind una dintre ele – prin raportare la realitatea însăși.

În contextul în care este elaborată ipoteza personalismului energetic după care realitatea originară ca energie evoluează și se înscrie în planul unui determinism prin finalitate, ajungând la personalitate, realitatea apare în două ipostaze: a) ca realitate primordială, energie supusă evoluției; b) ca realitate condiționată în forma corelațiilor energetice persistente. Cea dintâi ipostază a realității ține, în ordinea teoriei, de un postulat, așa cum se întâmplă în orice ontologie. Cea de-a doua păstrează însă taina personalității, implicit a culturii. Aceasta nu înseamnă că realitatea originară ca energie nu ar fi semnificativă; ea este asemenea cauzei materiale aristotelice: va primi fel de fel de forme, dar formele acestea sunt posibile tocmai pentru că au ce cuprinde; și ele cuprind, când e vorba despre personalismul energetic, tocmai energie. Semnificativă, spuneam, pentru ceea ce mi-am propus acum, în finalul studiului, este ipostaza secundă a realității, energia concentrată în corelațiile sale persistente.

Rădulescu-Motru susține, încercând să-și justifice ipoteza personalismului energetic, pe care îl justificase istoric în părțile anterioare ale lucrării menționate, că energia supusă evoluției nu este constrânsă la început de nimic pentru a lua o formă; lipsa constrângerilor înseamnă lipsa necesității; de aici, anumite consecințe asupra conceperii realității primordiale. După ce energia a căpătat o formă, trecând propriu-zis în realitate, evoluția ei pare a fi grevată de anumite constrângeri, fiindcă ea duce către personalitate. Totuși, cum am lămurit mai devreme, nu este vorba

despre nici un fel de constrângeri. Realitatea primei corelațiuni energetice devine, cumva, necesară, apoi fiecare, mai departe, pentru că, dacă energia ar trebui să o ia de la capăt, ea ar produce prin evoluție aceleași corelațiuni persistente, altminteri fiind obligatoriu să postulăm o cauză care s-ar opune acestei evoluții prin care au ieșit la iveală tocmai acele corelațiuni energetice persistente, prima dintre ele, apoi fiecare, până la personalitate.

În cazul culturii, această cauză care ar avea puterea de a anula cultura însăși ca realitate personalizată este, precizăm și mai devreme, *civilizația*. Rădulescu-Motru a propus ipoteza personalismului energetic, a făcut filosofie a culturii în vremea în care tema dominantă era problema raportului dintre cultură și civilizație. Iar punctul de vedere acceptat de regulă era acela al unui conflict între cultură și civilizație, al unei opoziții totale între cele două. Este de ajuns să-i amintesc pe O. Spengler, H. Keyserling, N. Berdiaev, gânditori din spații culturale diferite, citați, de altfel, de Rădulescu-Motru. Ce se întâmplă însă cu acest raport la filosoful român?

Cele două ipostaze ale realității personalizate se află într-un raport de determinare de la civilizație către cultură sau cel puțin de compatibilitate a lor. De vreme ce pot exista, potrivit gândurilor filosofului român, popoare cu pseudocultură sau cu semicultură, atunci se înțelege că realitatea în forma culturii poate lipsi complet sau parțial la unele comunități, acestea existând numai pe temeiul civilizației. Dar, în plus, nici o cultură nu este posibilă, socotește Rădulescu-Motru, fără o civilizație pe solul căreia să se ivească și, apoi, să se maturizeze. Astfel de gânduri pot și ușor observate în lucrări aflate la mare distanță în timp: *Cultura română și politicianismul* (1904) și *Vocația – factor hotărâtor în cultura popoarelor* (1932)¹². În prima dintre aceste lucrări, referirile la problema raportului cultură-civilizație nu sunt totdeauna și nominale; însă cele două concepte, precum și raportul dintre ele, apar și devin chiar un fel de concepte structurante ale discursului. De altminteri, mulți dintre exegeții operei lui Rădulescu-Motru au sesizat și anumite apropieri de tradiționala problemă a relației formă-fond în cultura românească. În a doua lucrare, formată din câteva conferințe înregistrate de filosof la radio, problema în cauză este deschisă, cercetată în datele ei și rezolvată, dar nu înainte de a fi consemnate și judecate alte poziții, îndeosebi cele amintite mai devreme, reprezentând, în acel timp, o veritabilă dominantă a filosofiei culturii din Europa. *Declinul Occidentului* a lui O. Spengler apăruse în 1918, *Noul Ev Mediu. Meditații cu privire la destinul Rusiei și Europei* a lui N. Berdiaev apăruse (la Berlin) în 1924, iar câteva lucrări de filosofie a culturii aparținând lui H. Keyserling (*Lumea care se naște; Renaștere; Analiza spectrală a Europei*) apăruseră în a doua jumătate a anilor '20.

¹² Cf. C. Rădulescu-Motru, *Cultura română și politicianismul*, în vol. *Personalismul energetic și alte scrieri*, București, Editura Eminescu, 1984; Cap. I; Idem, *Vocația – factor hotărâtor în cultura popoarelor*, în vol. cit.; Cap. III: „Creație și vocație”.

Interpretarea raportului cultură – civilizație din personalismul energetic pe temeiul principiului de construcție a acestuia ar putea plasa filosofia lui C. Rădulescu-Motru într-un context hermeneutic oarecum nou, caracterizat prin două dominante: a) relaxarea legăturilor problemei în cauză cu tradiția maioreșciană, fără a interveni aici o ruptură, imposibilă în fapt, adică de negândit în interpretare; b) conectarea filosofiei culturii din personalismul energetic la filosofia europeană a momentului cultural-filosofic în care ea s-a constituit.